

FILIP KALAN, GOSPODIČNA MARY

Z izdajo knjige *Gospodična Mary* je Kalan do neke meje spet potrdil sodbo o avtobiografski naravi svojega dela. Nedvomno najznačilnejši primer je sama istoimenska novela; seve ne morda zato, ker bi nas na to opozarjala njena vnanja podoba, pripoved v prvi osebi, ampak zavoljo značilnega avtorjevega razmerja do junaka in do upodobljenega življenja sploh.

Prikupne strani take pripovedi lahko kar takoj ugotovimo: za *Gospodično Mary* je značilna neubranljiva očarljivost neposredne izpovedi in s tem v zvezi barvit čustveni utrip, ki ga nevsiljivo izžareva podtekst. Pripoved na nekaterih mestih kar drhti v čustvenem bogastvu; komaj zaznavni duševni drgeti in miselni asociativni pobliski so zabeleženi, skratka, kvalitete, značilne za dobro psihološko pripoved.

Vendar ne gre zamižati tudi ob nekaterih manj simpatičnih potezah:

Kalanu je namreč njegov junak Peter Kocmur zelo pri srcu. Tako zelo, da ni težko ugotoviti, da sta si v krvnem sorodstvu. Z dopadenjem in očitnim zadovoljstvom opozarja in poudarja njegovo privrženost revolucionarnemu gibanju, njegovo visoko razredno zavest, ki ga vodi celo tako daleč, da pretrga intimne vezi z dekletom in se odreče veliki ljubezni. To zato, ker je dekle z drugega družbenega brega, saj je hči kapitalističnega mogotca, vajena uglajenih manir in brezskrbnega življenja.

Vendar imamo ob junaku pridržke in na podlagi nekaterih podatkov smo si ustvarili o njem nekoliko drugačno sodbo, kakor nam jo skuša sugerirati avtor. To, da se dekleta iznenada odreka, tedaj ko je že izrabil njeno vdanost in ljubezen, je izraz ne preveč tenkega posluha za človeka in njegova revolucionarna načelnost je prej trenutna modna kaprica; upor zoper družbeno konvencijo mora biti združen predvsem z globoko človečnostjo, ki se razodeva v plemenitem, treznem odnosu do soljudi. Prav odnos do dekleta meče na junaka čudno luč in njegova narava se razkrije kot malce licemerska: prav tedaj ga napade kriza vesti, ko je dekle pripravljeno energično pretrgati vezi z okoljem in se odreči gmotnemu ugodju. Še več: pripravljeno je zavreči življenje, ko spozna, da tega Peter noče opaziti.

Kalanov idejni zorni kot se enači z junakovim, v njegovem interesu skuša vrednotiti in tolmačiti življenjske pojave in jih skoraj dosledno obrniti v njegovo korist. Tej pristranosti je iskati vzroka v že prej omenjeni avtobiografski noti. S tem kajpak ne mislim grobe, mehanične identifikacije junaka in avtorja; ne, le pisatelj si utvarja, da je Peter Kocmur nekakšna idealna utelesitev njegovega jaza, postavljena v najrazličnejše življenjske preizkušnje, in spričo te čustvene navezanosti nanj ni zmožen trezno, nepodkupljivo kritično prikazati življenja.

Seve, Kalan ne more povsem mimo psihološke resnice. Med vrsticami le prizna, da bo nemara napravil njegov junak podobno kariero kot uglajeni, a dovolj nesimpatični profesor Lovšin. Morda je avtor preveč kultiviran, da bi ne zapazil nekaterih diskrepanc, zdi pa se, da je registriral nekatera dejstva mimo zavesti kot potrdilo stare resnice, da dober pisatelj nikoli, navkljub volji, ne more povsem mimo stvarnih faktov.

Zelo sorodno moralno razmerje med nastopajočima osebama kot v *Gospodični Mary* je opaziti v noveli *Otrok*. Tudi tu izkoristi fant zaupanje dekleta in ga potem, ko zanosi, ne poroči, vsaj lep čas ne. Toda tu je Matiček, kot je

fantu ime, za razliko od Petra Kocmurja tudi nam všeč. Zakaj avtor ga nekritično ne poveljuje in ne skuša zakriti njegovih šibkih moralnih mest; prizna, da povzroča dekletu in kasneje tudi otroku bolečino, toda mi mu odpustimo, kakor mu odpustita tudi tadv. Matiček gotovo ne ravna vzpodbudno in pohvalno, in vendar je prikupen in simpatičen, zakaj tak pač je: neurejena stara bajta, poklicni lenuh in neugnjan ženskar. Toda avtor mu tudi noče podtakniti kake nezaslužene avreole, prav zato nam je ta bohemski epikurejec dvajsetega stoletja lahko pri sreč. Tudi njegova moralna kriza in njegova spreobrnitev ni v ničemer izsiljena in ni zgolj izraz pisateljeve volje; ob dekletu je naposled le spoznal vrednote, ki jih prej niti slutil ni in zato tudi ne cenil. Kalan je tu pravičen življenju, ker ga motri modro iz daljave, manj osebno prizadeto, zato ima suveren pregled nad moralnimi razmerji. Prav zato je Matiček izjemno živ, človek iz mesa in krvi in ne bleda, dolgočasno siva shema.

Značilno je, da je v obeh novelah v ospredju eros; Kalan ga zna mojstrsko opisovati v najbolj različnih odtenkih, od komaj zaznavnih, še nedoločnih vzgibov pa do mogočnih pretresov, ko se človek v ljubezenski strasti povsem preoblikuje, zavrže družbeni videz in tvega vse, tudi lastni obstoj, kakor na primer dekle v noveli Gospodična Mary. Pri Kalanu je ljubezen nekaj več kot zgolj efemerna strast; je že usoden vrtinec, v katerem človek rad ali nerad izda svojo pravo, prikrito notranjo podobo, svojo нравstveno revščino ali veličino. Kot zanimiv in ilustrativen kuriozum lahko omenimo, da so ženski liki vedno moralno čistejši od moških, pa najsi že avtor to prizna in želi (Otrok) ali ne (Gospodična Mary); ženska ljubezen je čistejša in manj egoistična; v ljubezni pozabijo nase in vdano žrtvujejo vse.

Pravzaprav obravnava tudi tretja novela z naslovom Pustolovci erotične odnose. Le da ima še neke globlje dimenzije. Trije junaki nastopajo v njej: Ona, die gnädige Frau von Koršak, je že malce ostarela lepotica, ki jo je življenja dovolj kruto ogoljufalo; starši so jo v goreči skrbi za njeno srečo tako rekoč prodali uglajenemu razuzdancu ritmojstru Koršaku, Gospod častnik z vsemi prilastki dobrega cesarsko-kraljevega vojaka, ki pozna dobre manire in smisel življenja, je v duhu tradicije moral skleniti zakon s tako imenovano dobro partijo. Za razliko od prvih dveh novel nastopa v tej noveli še tretji junak, Sebastijan, poklicni pustolovec, ki mu je ljubezen obrt in ne prazna zabava.

Pravzaprav klasičen erotični trikotnik in vendar prepričljiv dokaz, kako brezpomemben je motiv sam po sebi; Kalan oživi »klasične« situacije v novi, enkratno svojski luči. Predvsem posveti pozornost psihološkemu risanju; postave so skrbno, plastično upodobljene, vsaka ima svojo izrazito intimno usodo. V življenjski preizkušnji razkrijejo svoj notranji svet in tančice videza brezobzirno odpadejo.

V teh izrazito individualnih odnosih se zrcali družbena tipika, in lahko bi rekli kajpak tudi obratno, da je družben pojav »razstavljen« in konkretiziran v intimne odnose; to je kajpak prava »družbena« analiza v umetništvu. Vsekakor je sociološka faktografija pomemben del življenjske resničnosti in kot taka predstavlja važno estetsko komponento.

Kalan je v Pustolovcih razodel instinkt za bistvo pojavov; družbeno agonijo po prvi vojni je prikazal v njeni najbolj boleči točki, v njeni moralni bedi in mizeriji; razgalja jo z nepodkupljivo roko umetnika, ki ve, da je

potegnili v vrtnice tudi ljudi, kot na primer gospo Koršakovo, katere poglavitna krivda pravzaprav je, da se je rodila v malomeščanskem okolju. Junaki navzlic iskreni volji ne morejo iz svojega tira; skoraj se že zdi, da bosta ljubimca končala to bedno, klavarno, nelepo življenje, toda tu so neke globlje zakonitosti, Sebastijan ne more pretrgati tradicije in gospa mora še nadalje vzdrževati videz. Naravnost tragično je, s kakšno silovitostjo se skuša junakinja v erotičnem vzgibu iztrgati iz moreče življenjske laži, pa je njen protest in klic po življenju obsojen v mrtvo, negibno pasivnost.

Tudi s formalnoestetskega vidika ima novela izrazite vrednote: dejanje je strnjeno in v kratkem času se v skoraj dramatični krivulji marsikaj zgodi, mrtva negibnost se vzburka v erotično dramo, ki popolnoma pretrga vezi med junaki in le družbeni videz ohranja lažni status quo. Tudi je Kalanov stil funkcionalen in podrejen dejanju; njegove bleščeče utripajoče kaskade stavkov, grajene s širokim zamahom, drhtijo v pristnem občutju. Za razliko od ostalih dveh novel, kjer je stilna uglajenost že skoraj v nevarnem območju formalističnega rafinmaja, meditativno tkivo pa preširoko razpredeno in v nekem nesorazmerju s fabulativnim jedrom.

Za kratek povzetek lahko naštejemo še nekaj splošnih značilnih potez: Kalan ni indiferenten, hladnokrven faktograf življenjskih dejstev; izrazito intimen odnos ima do prikazanega življenja, včasih ga motri celo preosebno, saj skuša ponekod malce nasilno prikrojiti življenjska fakta v korist junaka, ki mu je pri srcu. Z dobrohotnim, razumevajočim, dasi včasih malce trpkim nasmehom zna doumeti in odpustiti tudi stvari, ki bi jih nekateri ljudje v površni presoji grobo obsodili. Ta toleranca pisatelju najbrž ni zgolj apriorno dana, prinesena že kar z rojstvom na svet; plod spoznanj je, ki jih daruje življenje tistemu, ki ga zna razumno in trezno opazovati. Tudi kadar ostro in jedko ironizira družbeno agonijo, drhti za tem bolečina moža, ki občuti tragiko sociološke predestinacije; ta pogostoma določa človekovo usodo brez njegove polne moralne odgovornosti. Pri Kalanu kajpak ni zaslediti tiste globokoumne miselnosti, ki v imenu cenene parole: »Vsi smo enako krivi« opravičuje organizirano zlo in nasilje; ne, avtor ima tenko brušen občutek za moralne proporce in po vrednosti dejanja in po njegovem učinku na okolico le deli ljudi na »dobre« in »slabe«.

Kalan ima zelo izrazit analitičen dar; drzno ume razstreti povrhnje varljive tančice in prodreti v srž stvari. Zelo zanesljivo demaskira tako družbene kot individualne pojave. In kljub temu »deziluzionizmu« ima življenje rad, v njem najde skoraj vedno kake poetične, najsi še tako majhne vrednote.

Kalanov duhovni obraz je bogat in raznovrsten; v njegovi pripovedi so vrednote, ki so trden porok, da bi v sedanjih vzburljivih in pomembnih dneh lahko v umetniških podobah zrcalil naša iskanja in dileme in s tem bogatil in dramil našo zavest. Skoraj tragičen paradoks je, da se kljub temu Vidmarjeva napoved izpred trideset let ni povsem uresničila; nekaj vzrokov je nemara iskati v povsem psiholoških razlogih, nekaj pa v splošnih zakonitostih naše sodobne literature, ki se tako vztrajno in skoraj že načelno izogiblje našega nemirnega, tako dragocenega in velikega, a pogostoma tudi dovolj krutega časa.

Marjan Brezovar